

Handläggare
Arne Jamtrot
Telefon: 08-50828939

Till
Miljö- och hälsoskyddsnamnden
2020-05-26, p.19

Projekten NonHazCity och BelNonHazCity

Slutrapportering

Förvaltningens förslag till beslut

1. Godkänna rapporteringen av projekten NonHazCity och BelNonHazCity

Anna Hadenius
Förvaltningschef

Maria Svanholm
Avdelningschef

Sammanfattning

Under åren 2016-19 ledde Miljöförvaltningen projektet NonHazCity, med finansiering från EUs regionala utvecklingsfond. Tillsammans med 17 andra partners från länderna runt Östersjön har staden utvecklat arbetet med att minska utsläppen och exponeringen av farliga kemikalier. Genom finansiering från Svenska institutet har även deltagande från Belarus möjliggjorts i sidoprojektet BelNonHazCity.

Inom projekten har en bredd av aktiviteter genomförts för att kartlägga förekomsten av farliga ämnen, öka nyckelgruppers kunskap och medvetenhet och ta fram kommunala kemikalieplaner. Slutsatserna pekar på att kommuner kan ha en nyckelroll för att minska kemikaliepåverkan på människor och miljön – dels genom att minska sin egen användning av farliga ämnen, dels genom att sprida kunskap och samarbeta med invånare och lokalt näringsliv. NonHazCity har beviljats finansiering för 18 månaders fortsättning med miljöförvaltningen som associate partner.

Bakgrund

Under 2019 avslutades EU-projekten NonHazCity¹ och BelNonHazCity² som miljöförvaltningen var huvudpartner för. Efter att all rapportering har godkänts har slutbetalning av stöd från EU respektive Svenska Institutet betalats ut.

Projektet NonHazCity har pågått i tre år och samlat kommuner, VA-bolag, universitet och NGO-er från länderna runt Östersjön. Genom sidoprojektet BelNonHazCity har även deltagande från Belarus kunnat inkluderas, och där har man genomfört delar av aktiviteterna i sina sammanhang. Syftet har varit att sprida kunskap om förekomsten av farliga ämnen och vad kommuner, företag och enskilda kan göra för att minska sin och miljöns exponering för sådana ämnen. Den modell som Stockholm jobbar efter, med en kemikalieplan som beskriver både vad staden själv ska göra och hur den ska kommunicera med andra lokala aktörer har spridits och de deltagande kommunerna har tagit fram egna sådana planer utifrån sina egna situationer.

Stockholms aktiviteter inom NonHazCity har genomförts i nära koppling till Stockholms stads kemikalieplan. Deltagandet i projektet har möjliggjort att åtgärderna i kemikalieplanen har kunnat göras lite mer omfattande och påkostade än annars. Bland de aktiviteter som har genomförts i Stockholm kan nämnas kampanjen kemikaliesmart hem, analyser av damm och material från förskolor samt en informationskampanj riktad till frisörer.

Projektet

Projektkonsortiet i NonHazCity har bestått av 18 partners. Dessutom har flera associerade partners varit knutna till projektet på olika sätt, däribland flera nationella myndigheter, några kommuner och kommunala VA-bolag (inklusive Stockholm vatten). Budgeten har varit på totalt 3,3 M€, varav 2,6 har bekostats av Europeiska Regionala Utvecklingsfonden genom programmet Interreg Baltic Region. NonHazCity-projektet utsågs som ”Flagship project” inom Östersjöstrategins Policyområde ”Hazards”.

Tabell 1: Partners i NonHazCity-projektet

Stockholms stad (lead partner)	Sverige
Västerås stad	Sverige
Sveriges Lantbruksuniversitet	Sverige

¹ Innovative management solutions for minimizing emissions of hazardous substances from urban areas in the Baltic Sea region

² Enlarging the outreach of the INTERREG project NonHazCity to Belarus

Turku University of Applied Sciences (TUAS)	Finland
Pärnu stad	Estland
Pärnu Vatten	Estland
Baltic Environmental Forum Estonia	Estland
Riga stad	Lettland
Baltic Environmental Forum Latvia	Lettland
Gdańsk universitet	Polen
Gdańsk kommun	Polen
Gdańsk Water Utilities	Polen
Baltic Environmental Forum Lithuania	Litauen
Klaipėda regional environmental department	Litauen
Kaunas District Municipality	Litauen
Šilalė District Municipality	Litauen
Institute of Applied Ecology	Tyskland
Baltic Environmental Forum Germany	Tyskland

Sidoprojektet BelNonHazCity har bestått av två partners; Stockholms stad och organisationen IPO Ecopartnership,³ en ”International Public Association” som arbetat med kemikalieinformationsprojekt tidigare och som också tidigare deltagit i projekt kopplade till EU-projekt. Organisationen har sitt säte i Minsk. Ecopartnership har i sin tur i samarbete med två städer i Belarus - the district governments Vileyka (ca 48 000 inv.) och Iviye (ca 31 000 inv.) genomfört aktiviteter inom samma områden som man arbetat med i NonHazCity. Projektet har bidragit till att deltagare från de olika organisationerna i Belarus har kunnat medverka på partnermöten inom NonHazCity och på så sätt kunnat tillgodogöra sig ny kunskap om hur minskad spridning av miljögifter kan ske på regional och lokal nivå. Projektet har även möjliggjort benchmarking om miljögiftssituationen i Belarus samt hur arbetet med att minska spridningen av miljögifter kan ske jämfört med andra länder kring Östersjön. Budgeten har varit på totalt 700 000 sek, och har finansierats i sin helhet med bidrag från Svenska Institutets tredjelandsamverkan i Östersjöregionen.

Miljöförvaltningens har varit projektledare för båda projekten med ansvar för budget och rapportering till EU respektive Svenska Institutet. Förvaltningen även har delat med sig av det arbete som har bedrivits enligt stadens kemikalieplan.

Syftet med projekten har varit att utveckla arbetssätt för att minska utsläppen av farliga ämnen från småskaliga och diffusa källor, exempelvis kommunala verksamheter, små och medelstora företag och hushåll. Sådana är ofta svåra att åtgärda fullt ut med traditionella metoder som lagstiftning och tillsyn och istället behöver verktyg som kommunikation, upphandling och vägledning användas. Fokus har både varit källor som orsakar utsläpp till Östersjön och sådana som leder till exponering av befolkningen.

Inledningsvis gjordes en screening av utvalda farliga ämnen i ytvatten, dagvatten och avlopp från de deltagande kommunerna. Den visade att alla grupper av undersökta ämnen förekom överallt, även om vissa variationer förekom mellan typer av vatten. Det var en ögonöppnare för många att dessa ämnen finns även om det inte pågår någon känd hantering av dem. Screeningen följdes av en källidentifiering som i stor utsträckning byggde på resultat från tidigare samarbeten runt Östersjön (COHIBA-projektet).

Baserat dels på resultaten från screeningen, dels på andra lokala förutsättningar, valde de deltagande kommunerna därefter ut pilotaktiviteter att genomföra inom projektet. Dessa utformades för att öka medvetenheten och kunskapen hos utvalda målgrupper i kommunen (bland kommunanställda, företag, allmänhet) och minska de lokala källorna.

De erfarenheter som samlades i de deltagande kommunerna låg till grund för handlingsplaner för varje kommuns kommande kemikaliearbete. Dessa motsvarar i någon mening Stockholms stads kemikalieplan, men är på grund av olikheter i kommunernas villkor utformade olika och ibland inkluderade i mer övergripande planer och program.

Nedan följer några exempel på resultat och aktiviteter som genomfördes i projektet. Stockholms insatser har rapporterats tidigare till nämnden och beskrivs därför inte i detalj. De projektrapporter som nämns finns på <http://nonhazcity.eu/municipality/information-materials/>

Screening och källidentifiering

Den inledande screeningen av utvalda farliga ämnen i vatten och avlopp från de deltagande kommunerna visade att de undersökta ämnena är vitt spridda, att de härstammar från olika typer av diffusa källor och att det inte är några skillnader i utsläpp mellan mindre och större kommuner (tabell 2). Även om slutsatsen baseras på en

enda screeningundersökning är det rimligt att anta att den speglar situationen i många andra kommuner i Östersjöområdet.

Tabell 2. Detektionsfrekvens (%) av några av de undersökta ämnena/ämnesgrupperna i olika typer av avloppsvatten. Summering av prov från alla deltagande kommuner.

	Industri- områden	Bostads- områden	Service	Dagvatten	Avlopps- reningsverk
Kadmium	59	59	85	58	73
Koppar	100	100	100	100	100
Bly	9	6	15	17	0
Zink	100	100	100	100	100
Alkylfenoler	28	59	64	40	75
Bisfenol A	100	94	100	90	92
Ftalater	94	100	86	100	100
PFOS	38	22	17	53	76

Med utgångspunkt i resultaten från screeningundersökningen valde kommunerna ut lokala fokusämnen för vilka de gjorde källspårning och förenklade substansflödesanalyser. Källspårningen visade att konsumtionsrelaterade diffusa källor är av stor betydelse och att inomhusdamm och hushållsavloppsvatten är viktiga transportvägar för många farliga ämnen. Utsläpp av bland annat ftalater, klorparaffiner och högfluorerade ämnen (PFAS) härstammar till stor del från varor och material som används inomhus i till exempel hushåll, förskolor och kontor, och sprids huvudsakligen via avloppsvatten till ytvatten. Bilar och andra motorfordon, såväl som biltjänster som till exempel biltvättar bedöms vara viktiga källor för nonylfenoler och deras etoxylater liksom för ftalater. Utsläppen sprids via dagvatten och avloppsvatten till ytvatten.

Eftersom Stockholms stad regelbundet utför övervakning och screening av miljögifter i ytvatten, avloppsvatten och slam valde miljöförvaltningen att istället göra en undersökning av kemiskt innehåll i förskolematerial.⁴ Detta gjordes som en del i projektet kemikaliesmart förskola. Både nya och gamla leksaker, hobby-material, madrasser och inredning från förskolor analyserades. Undersökningen visar att det finns skadliga ämnen i många gamla leksaker och att icke-leksaker, det vill säga varor och material som inte är avsedda för lek, i många fall innehåller skadliga ämnen. Resultaten ger även stöd för att mängden farliga ämnen minskar då

förskolorna rensar bort saker i enlighet med rekommendationerna i vägledningen för kemikaliesmart förskola och att nya varor inköpta från stadens upphandlade sortiment i de flesta fall är fria från de skadliga ämnen som ingick i undersökningen.

Mindre gifter i kommunala verksamheter

En del i NonHazCity var att kommunerna i projektet skulle ta fram kemikalieplaner liknande den som Stockholms stad redan hade (Kemikalieplan 2014-2019). Inom detta ingick att utföra ovan nämnda pilotaktiviteter för att undersöka hur åtgärderna skulle fungera inom de olika städerna. Projektets partnerkommuner valde olika åtgärder för piloterna men det var vanligt med kemikaliehantering och minskning av farliga ämnen genom inventering av de kemiska produkter som används i kommunala verksamheter och substitution när produkter med farliga ämnen hittades. Eftersom det finns säkerhetsdatablad till kemiska produkter och innehållsförteckning till kosmetiska produkter var det flera som valde inventering och substitution av dessa då det är lättare att få reda på innehållet än för varor.

Flera av kommunerna valde att jobba med förskolor, de använde då Stockholms och Västerås vägledningar för kemikaliesmart förskola som förlagor efter att de presenterats på engelska vid partnermöten i projektet. Här gick personal från partnerorganisationerna ut på förskolor och gjorde inventeringar av både varor, såsom leksaker, vilmadrasser och köksutrustning, samt kemiska och kosmetiska produkter som användes i förskoleverksamheten. Personalen på förskolan fick information och vilka varor och produkter som lätt kunde substitueras för att göra verksamheten mer kemikaliesmart. Personal från miljöförvaltningen i Stockholm har också besökt de deltagande kommunerna i Belarus och föreläst om kemikaliesmart förskola.

Vissa av kommunerna jobbade med att informera och utbilda upphandlare i att ställa och följa upp kemikaliekraV, något som kemikaliecentrum i samarbete med serviceförvaltningen också gjort sedan starten 2014. Kemikaliecentrum delade med sig av sina erfarenheter och partnern TUAS i Åbo tog fram en guide för hållbar upphandling med fokus på kemikaliekraV vilken användes i pilotaktiviteter tillsammans med Åbo kommun som var en av de associerade partners.

Resultaten från pilotaktiviteterna presenterades på projektmöten så att alla partners skulle få del av hur aktiviteterna fungerade för att kunna använda erfarenheterna i utvecklingen av kommunens egna

kemikalieplan. Utkast för kemikalieplanerna togs fram och efter genomgången av pilotaktiviteterna samt konsultation från kemikaliecentrum skrev de medverkande kommunerna sina egna kemikalieplaner. Flera av dessa har därefter antagits politiskt som styrdokument för verksamheterna, ibland som del av andra planer och ibland står kemikalieplanen för sig själv. I planerna ingår också sätt att följa upp minskningen av farliga ämnen som kommunerna använder som kan påverka människors hälsa eller läcka ut till Östersjön och påverka miljön negativt.

Två rapporter skrevs inom denna del av projektet: Hazardous substance reduction potentials in Baltic Cities och Baltic cities chemical action plans.

Mindre gifter på företag

I Stockholm genomfördes kampanjen Kemikaliesmart frisör i samarbete mellan kemikaliecentrum och enheten för hälsa och miljö. En broschyr med information om kemikalier i hårvårdsprodukter och en affisch med tips på hur man kan minska sin och kundernas exponering distribuerades till stadens hårvårdssalonger och frisörskolor.

Från andra städer kan nämnas att vissa partners kontaktade städfirmor och gick igenom deras kemikaliesortiment och identifierade farliga ämnen i produkter som kunde bytas ut. Det noterades också att många företag – inte minst hotell – månar om att ha en grön profil, men har inte inkluderat kemikaliefrågorna i det arbetet. Generellt var det ofta svårt att få företag att vilja samarbeta trots att projektet erbjöd gratis expertrådgivning kring deras kemikalier.

I oktober 2018 hölls ett internationellt seminarium på temat ”Att uppmuntra och stödja företag att minska sin användning av farliga ämnen” där olika verktyg för att driva på och underlätta kemikaliearbetet i företag diskuterades⁵. Bland slutsatserna kan nämnas att lagstiftning är ett effektivt men långsamt verktyg som behöver kompletteras med ekonomiska styrmedel och frivilliga åtaganden. Systemen för miljöledning och –certifiering behöver utvecklas för att tydligare vägleda företagen i att identifiera och substituera sina farliga kemikalier. Möjligheten att använda alla dessa verktyg, liksom offentlig upphandling, miljömärkning mm, begränsas ofta av bristen på information om det kemiska innehållet i varor och material.

⁵ Policy Paper: Enhance Substitution and Support Better Chemicals Risk Management. <http://nonhazcity.eu/wp-content/uploads/2019/05/Enhance-substitution-and-support-better-chemicals-risk-management.pdf>

Mindre gifter i hushåll

Kampanjer riktade till kommuninvånarna har genomförts av projektets partners. Magasin, seminarier, filmer, broschyrer, kalendrar, vykort, utställningar, tävlingar och stortavlor är några sätt som använts. Kemikaliesmarta tips har spridits både analogt och digitalt.

Ett genomgående tema har varit att göra hembesök hos invånare, inventera deras hem och ge kemikaliesmarta tips. Det har förekommit många olika varianter. I Stockholm besökte förvaltningens personal fem kända stockholmsprofiler och gjorde filmer där vi tillsammans gick igenom deras hem och pratade om vad som kan innehålla skadliga ämnen och om saker som är bra alternativ. Samtidigt togs dammprover som sedan analyserades. Dessa pekade på generellt ganska låga halter – möjligen för att deltagarna hade ett visst intresse för frågan redan sedan tidigare.

I Gdansk genomfördes kampanjen Miasto na detoksie ("Stad på de-tox"). Med en känd TV-värd som affischnamn gjordes en mångfald av aktiviteter både i media och vid olika publika event. I samarbete med forskare togs både damm- och urinprov i samband med hembesök. Resultaten visade att deltagarna med relativt enkla medel fick en signifikant minskning av sin exponering.

Slutsatser

Erfarenheterna av NonHazCity-projektet sammanfattas kortfattat i skriften NonHazCity – a flagship project of the Baltic Sea Region.

I korthet:

- De studerade farliga ämnena finns överallt i den urbana miljön – i vatten- och avloppsprover, i inomhusmiljön, i människors blod och urin etc.
- Källorna är ofta diffusa och småskaliga: varor, byggmaterial, små serviceverksamheter, kommunala verksamheter, hushåll.
- Kommuner har många möjligheter att påverka flera av dessa källor genom att rensa ut material i sina egna verksamheter, ställa krav i sina upphandlingar och sprida medvetenhet och kunskap till sina invånare och sitt näringsliv.
- Kemikalieplaner är ett användbart sätt att strukturera kommunens insatser och få in dem på den strategiska nivån.
- De flesta små företag (utanför kemikaliesektorn) ser inte sig själva som hanterare av farliga ämnen. Att stödja och vägleda dem innebär därför i första steget att skapa en medvetenhet.

- För att få fler företag att se sin användning av farliga ämnen skulle frågan behöva inkluderas mer i systemen för miljöledning och –certifiering.
- Förekomsten av farliga ämnen i de varor och kemiska produkter vi har hemma är okänd för de flesta konsumenter, även för dem som ser sig som miljöengagerade. Genom att följa relativt enkla råd kan de minska sin exponering.
- Möjligheten för både kommuner, företag och privatpersoner att undvika farliga ämnen begränsas av bristen på information om kemiskt innehåll i varor. Informationskravet som finns i Reachlagstiftningen är otillräckligt och icke-fungerande.

Spridning av resultaten

För att nå ut med projektets slutsatser och erfarenheter till olika målgrupper har flera olika event ordnats och besökts. En internationell slutkonferens hölls i Riga i slutet av januari 2019. Projektdeltagarnas erfarenheter från att arbeta med att minska små och diffusa källor av farliga ämnen diskuterades där med deltagare från nationella myndigheter, kommuner, NGOer med flera.

Nationella seminarier har ordnats av respektive partners. I Sverige medverkade Miljöförvaltningen och SLU på ett seminarium som ordnades av Stockholms universitet i serien Baltic Breakfast⁶. Erfarenheterna har också spridits inom kommunnätverket ”Miljö och hälsa i upphandling”.

Vid flera tillfällen har projektet och dess slutsatser också lyfts i EU-sammanhang och andra internationella forum, bland annat under FNs havskonferens 2017, vid de årliga konferenserna kring EUs Östersjöstrategi, vid en konferens i EU-parlamentet i september 2018 och under en konferens om kemikalier i Lifeprogrammet 2019.

För att ta nästa steg och genomföra de åtgärder som man skrivit in i sina kemikalieplaner och på andra sätt utveckla arbetet med kemikalier från små och diffusa källor sökte och fick konsortiet medel till ett fortsättningsprojekt – NonHazCity 2⁷. Här har Riga stad tagit över som projektledare och Stockholm är associate partner. Finansiering har beviljats för 18 månader – till september 2020, men perioden kan komma att förlängas pga Covid 19-pandemin.

⁶ <https://www.su.se/ostersjocentrum/kommunikation/evenemang/baltic-breakfast/baltic-breakfast-nonhazcity-den-kemikaliesmarta-staden-1.417938>

⁷ Tjänsteutlåtande dnr 2019-1716, MHN 2019-03-05.

I Belarus har rapportering av resultat skett till nationell nivå (Ministry of Natural Resources, Ministry of Housing and Communal Services). Rekommendationer om hur minskad användning av varor och material som innehåller miljö- och hälsoskadliga ämnen kan nås har delgetts en NGO "Live Partnership" som utfärdar certifieringar av publika lokaler.

Partnern i Belarus var angelägen om att fortsätta det goda samarbetet med NonHazCity och ansökte därför om medel från Svenska Institutet om ett BelNonHazCity 2. Ansökan avslogs i februari 2020.